

Zsinagóga a föld alatt

Kálmán Dániel

„Az öreg Prága, vörös háztetőivel, kacsaringóival, tornyaival a legszomorúbb város a világon”, írja 1992-es „What They Left Behind” című esszéjében Michael Chabon, a közép-európai fővárosokat ért világháborús pusztításra utalva, amelyet a város viszonylag sértetlenül átvészelt. Tudjuk azonban – többek között éppen Prága példájából –, hogy a középkori/kora újkori örökség pusztulása változó mértékben ugyan, de a háborúk, vagy tudatos városrendezés következtében már korábban elkezdődött. Ennek gyakran a zsidó negyed volt leginkább kitéve. A középkori Buda, a mai Várnegyed zsidó emlékeinek valamivel szerencsésebb osztályrész jutott.

Az első zsidó telepések már nem sokkal az 1241–1242. évi tatárjárás utáni alapítást követően megjelentek az akkor még Novus mons Pestiensis, Pestújhegy nevet viselő Buda területén. Az első zsidó negyed a Szent György (akkor Zsidó) utca és a mai Palota út környékén jött létre, az utcához hasonlóan a közelben álló Zsidó (később Fehérvári) kapu is innen vette a nevét. Pontos lokalizálása tíz évvel ezelőtig bizonytalan volt, ekkor találták meg a mai Palota út alatt fekvő zsinagóga és mellette, a volt József-kert alatt a mikve maradványait. (Utóbbi tavaly szeptembertől hetente egy napon két alkalommal látogatható.) A temető a várfalon kívül, a mai Alagút, Roham és Pauler utcák közötti területen feküdt (ide temették a budai keresztények 1541-ben meggyilkolt bíráját, a magyar joggyakorlatot évszázadokra meghatározó Hármaskönyv szerzőjét, *Verbőczy Istvánt* is).

A negyed 1360-ban, lakóinak kiűzésével szűnt meg, azonban a zsidók már négy év múlva visszaköltözhetek. Igaz, egykori házaik addigra magyar főurak tulajdonában voltak, így új lakónegyedük a mai Táncsics Mihály utca két oldalán jött létre. Ez a második alapítás tartósabbnak bizonyult. Kisebbségi megszakításokkal egészen a város 1686. évi visszafoglalásáig ez volt a

budai zsidó negyed, a Zsidó utca elnevezés pedig még a visszafoglalást követő bő fél évszázadig fennmaradt. Késő gótikus zsinagógája 1461-ben épült, és szintén *I. Mátyás* uralkodása alatt jött létre a főúri rangú zsidóprefektusi hivatal, amelyet kezdetől fogva a *Mendel*-család tagjai töltötték be – elsőként *Jakab*, 1516-ig –, akik a Zsidó utca mindkét oldalán rendelkeztek házhellyel, a kettőt emelet magasságban utcahíd kötötte össze egymással. A mohácsi győzelem után Budát kifosztó török seregek a város zsidó lakosságát is magukkal vitték Konstantinápolyba.

1541-ben tért vissza egy részük Budára, és helyreállítását követően újra birtokba vehették az 1530-as ostromban megrongálódott középkori épületet. (A török korban egyébként a régi mellett egy új, szefárd zsinagóga is működött az egykori *Mendel-palota* épületében.)

Az imaház és a középkori budai zsidó negyed sorsát Buda 1686-os visszafoglalása pecsételte meg végleg. A pusztulás a prágai születésű, fogolyként Budára került, majd ott rabbivá emelkedett *Schulhof Izsák* (1650 k.–1733) – maga is az események részese és elszenvedője – örökítette meg *Budai krónika* (*Megillat Ofen*) című művében. Az ostrom során a zsidók nagy része a zsinagógába menekült, amelyet

eleinte dragonyosok védelmeztek, később azonban a várba betörő keresztény csapatok ide is behatoltak, megölve mindenkit, aki ott tartózkodott – köztük *Schulhof* feleségét és fiát is –, majd felgyújtották az épületet. Az ostrom túlélőinek egy része fogolyként szóródott szét az országban és Európában: tízen az Esterházy-birtok Kismartonba, sokan Győrbe és Komáromba, számos előkelőségük pedig Berlinbe került. A kimenekített zsidók nagy része – köztük *Schulhof* Izsák – Nikolsburgban talált új otthonra.

Nagyjából eddig tart mindaz, amit a késő középkori budai zsinagógáról az írott források alapján tudunk. Az épület pontos helye Buda visszafoglalása után feledésbe merült. Csupán 1964-ben kerültek napvilágra a maradványok a Táncsics utca 23. számú telken, miután a 26. szám alatti házban, a *Zolnay László*, *Feuerné Tóth Rózsa* és *Gedai István* régészek irányításával végzett műemléki munkálatoknak köszönhetően felszín felett feltárták, majd helyreállították a török korban épült, ma emlékmúzeumként működő szefárd zsinagógát. Az ásatás során az is bizonyossá vált, hogy ha a 26,26 méter hosszú, 10,73 méter széles és 8,5–9 méter boltozatmagasságú épület fennmarad, ma közép-európai viszonylatban is egyedülálló lenne, mintegy kétszerese a prágai Régiúj-zsinagógának.

Legújabb kori sorsa a jelenkori magyar politika és műemlékvédelem ellentmondásosságának tükré is lehetne. Ahogyan azt a feltárás már 1964-ben megállapította, ma is lehetséges volna – ha nem is az 1461-es, de a török kori állapotok szerinti – részleges rekonstrukciója. Csupán a női karzat fölött található egy újkori épület, az 1945 óta már szintén egykorivá „érett” *Horányi-Zichy-palota*.

Scheiber Sándor nyelvészprofesszor, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója azonban hiába kapott volna támogatást a rekonstrukciós költségekre amerikai zsidó szervezetektől, a magyarországi Állami

Egyházi Hivatal nem adott engedélyt a külföldi – amerikai, ráadásul zsidó! – tőke felhasználására. A romokat a betemetés előtt előrelátó módon lefedték, így egy újabb feltárás során csupán a felszíni réteget kellene eltávolítani a helyreállítási munkálatok megkezdése előtt.

Budai Aurél, aki fiatal építészként vett részt a feltáró munkában, élete egyik fő céljának tekintette, hogy a teljes feltárás és a rekonstrukció egyszer megvalósuljon. Szándékában biztató segítséget kapott *Yossi Ben-nun*, Izraelben élő történésztől, aki felkutatva a Schulhof család leszármazottait, alapítvány hozott létre erre a programra.

Kezdeményezését kezdettől felkarolta a Magyar zsidó Kulturális Egyesület és *Vizi E. Szilveszter*, aki akkor a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként állt az ügy mellé. A legutóbbi időben pedig a Hauszmann-program kínált némi reményt arra, hogy a budai Vár rekonstrukciójában a zsinagóga is sorra kerül. Ennek esélye azonban látnivalóan nagyon csekély.

Magánszemélyek és civil szervezetek – a MAZSIKE és legújabbban az Ássuk ki! Összefogás – mindmáig sikertelenül szorgalmazzák egy új ásatás megindítását és a zsinagóga helyreállítását. Egyelőre be kell érjünk Zolnaynak az ásatásról publikált felvételeivel mint a középkori magyarországi – és közép-európai – zsidó örökség fontos emlékének páratlan hírmondóival, illetve *Bánszky Szabolcs* építész rekonstrukciót előkészítő megvalósíthatósági tanulmányával.

Éppen Szent Mihály arkangyal keresztény ünnepnapján, szeptember 29-én avatta fel a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület és a Budavári Önkormányzat a Babits Mihály sétány felőli oldalon azt az emléktáblát, amely a késő középkori budai zsidónegyed földbe temetett zsinagógájára emlékeztet, addig, amíg az újbóli feltárások és a helyreállítás meg nem indulhatnak. ●

(Az írás eredeti, bővebb változata a *Wang folyó versei blogon* jelent meg.)

Száz éve Pestszentimrén

2016 októberében ünnepelte 100 éves jubileumát a Budapest-Pestszentimrei Református Egyházközség. Október első napján ünnepélyes keretek között nyílt meg az ezt a tematikát bemutató kiállítás. A Pestszentimrei Községi Ház nagytermében *Hajdú Bálint Kadosa* imrei lelkipásztor, *Ughy Attila*, a XVIII. kerület polgármestere, *Illés Dávid* esperes emlékezett meg a centenárius évfordulóról.

A Dr. Széky Endre Pestszentimre Történeti Társaság archívumából rövid videóanyag mutatta be az egyházközség alapító

lelkészét, *Széky Endrét*, az iskolateremtő *Orbán Kálmánt* és *Hajdú*, a jelenlegi tiszteletes beiktatását. *Pándy Tamás* helytörténész idézte fel annak emlékét, hogy az első világháború közepén határozta meg a helyi reformátusok: fiókegyházba tömörülnek. 1922-ben Széky Endre lett a helyi segédlelkész. 1926-ban önálló egyházközséggé alakultak, lelkészükké Széky Endrét választották.

1927-ben *Ravasz László* püspök szentelte fel az erdélyi, kalotaszegi stílusú, négy tornyos istenházát. 1934-ben kultúrotthon

hozta létre, mely legendássá vált az évek során. 1936-ban avatta Ravasz püspök az első szeretházakat, melyet még hét követett az országban. 1944-ben a németek felrobbantották a mindenki által csodált templomot. 1946-ban sikerült dr. Széky Endrének egy svájci fabarokkot templommá szenteltetni. Az avatáson megjelent *Tildy Zoltán* akkori köztársasági elnök.

Száz év után, 1966-ra sikerült a régi alapokon felépíteni az új kőtemplomot. (Az engedély megadásában fontos szerepet játszott a Kádár-titkárság). 1982-ben Széky tiszteletes hatvan év szolgálat után költözött el Pestszentimréről. Három templom, kultúrotthon, aggmenházak, országos díjakat nyerdalárda, színjátszóköri, cserkészcsapat, nőegylet, takarékkassza fűződött a nevéhez és a meghatározó közéleti szerep. Ő lett Pestszentimre első díszpolgára, 2016-ban utcát neveztek el róla.

Orbán Kálmánnak az alapokról kellett újraépíteni a gyülekezetet. Munkássága a templom és a parókia újjávarázslásán kívül Budapest első nyolcosztályos református általános iskolájának alapításában teljesedett ki. Most, a századik évforduló alkalmából egy alapos renoválás nyomán megújult az idén ötven éves templom. (P. T.) ●

